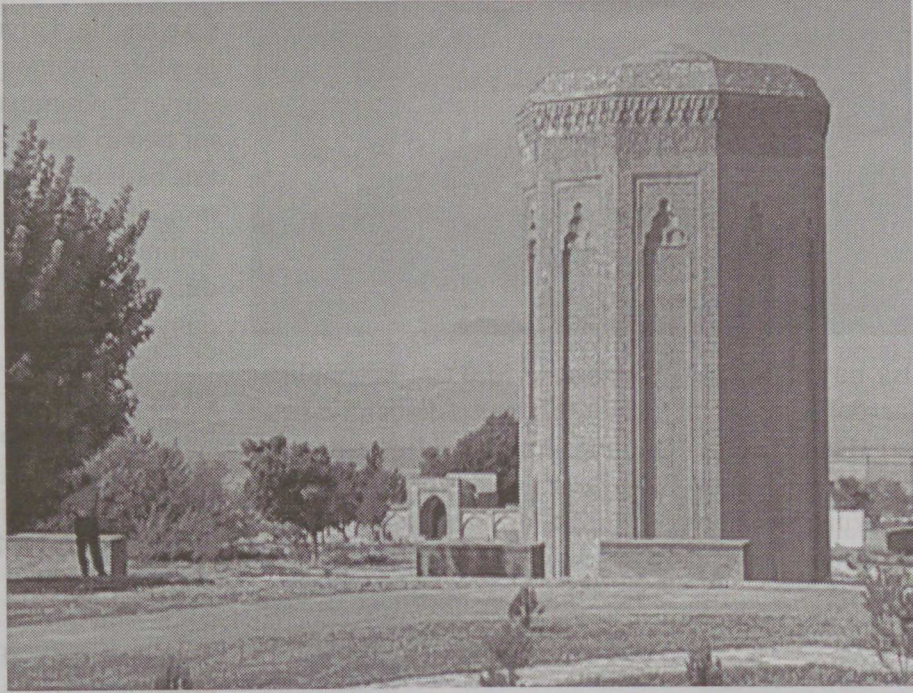

Naxçıvanın memarlıq inciləri

Xalqın milli varlığı, milli ruhu onun mədəniyyətində əbədi yaşayır

Dünyada böyük dövlətlər var, amma böyük abidələr yarada bilmirlər, çünki imkanları yoxdur...

Heydər ƏLİYEV

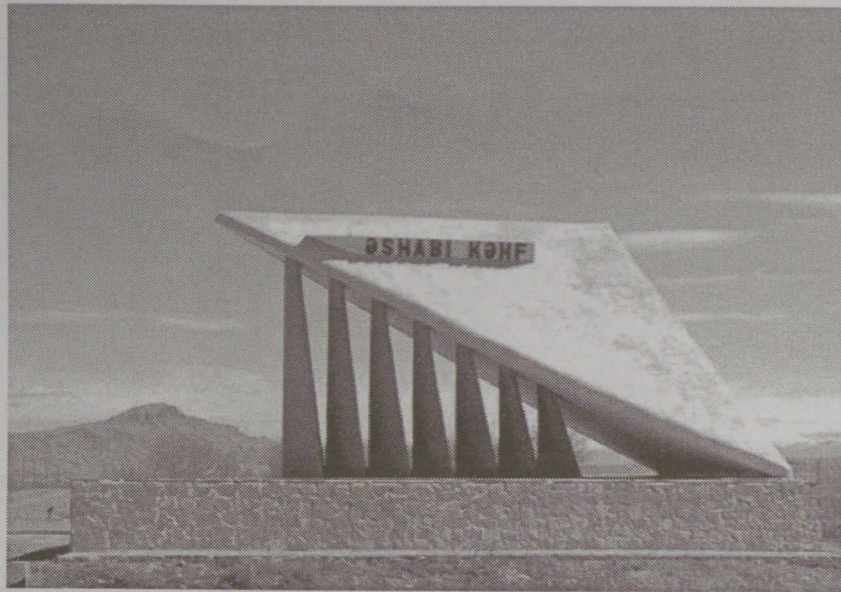
Bu sözləri xalqımızın Bümüm-millî lideri Naxçıvan şəhərində Mömünə xatun məqbərəsini ziyarət edərkən söyləyib. Dahi öndər "bizlər çox vaxt bu abidəni gözəl memarlıq abidəsi kimi təbliğ edirik" deyərək bu sənət əsərinin çoxəsrlik dövlətçilik ənənələrimizin yaşadılması istiqamətində oynadığı rola da toxunub: "Bu abidənin memarlıq qiyməti ilə bərabər, bizim üçün bəlkə daha da böyük qiyməti Azərbaycanın qədim dövlət olmasını göstərməsidir. Bu, tək-cə memarlığın

zənginliyini yox, dövlətçiliyin nə qədər qədim olduğunu, nə qədər möhkəm olduğunu da göstərir. Əgər dövlətçilik o qədər yüksək səviyyədə olmasaydı, onlar bu cür abidənin yaradılması barədə qərar qəbul edə bilərdilərmi?".

Tariximizin tədqiq və təbliğinə maraq artır

"Naxçıvan Muxtar Respublikası ərazisindəki tarixi və mədəniyyət abidələrinin qorunması və pasportlaşdırılması işinin təşkili haqqında" Muxtar Res-

publika Ali Məclisi sədrinin imzaladığı sərəncam əsasında burada 1157 abidə qeydə alınıb, onlardan 56-sı dünya əhəmiyyətli abidə olub. Hər biri də xalqımızın zəngin və çoxəsrlik dövlətçilik ənənələrini özündə yaşadan memarlıq inciləridir. O incilər ki, onlar tariximizin on ikinci yüzilliyindən başlayaraq bu günümüzdə qədər ayrı-ayrı dövrlərdə, məqamlarda inşa olunublar, iqtisadi qüdrətimizi, gücümüzü, başlıcası isə varlığımızı dünyanın yaxın-uzaq ölkələrinə tanıdıblar.

Əslinə qalsa həyata keçirilən bu tədbirlər də xalqımızın ümümmilli lideri Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında muxtar respublikanın uzun müddət üçün işlənilmiş inkişaf strategiyasından qaynaqlanıb. AMEA-nın Naxçıvan Bölməsinin yaradılmasına həsr olunan geniş müşavirədə "Naxçıvan ərazisində həddindən çox dünyəvi miqyaslı tarixi-memarlıq abidələri var... Onların hər biri Azərbaycan xalqının tarixini, mədəniyyətini, adət-ənənələrini göstərən abidələrdir"- deyən ulu öndər böyük təəssüflə onu da qeyd edib ki, hələ də bunlar haqqında tarixi mənbələr və toplular yoxdur.

Dahi öndər həmin çıxışında qarşıda duran mühüm vəzifələrdən də danışıb. Böyük narahatçılıqla deyib ki, "əgər bizim millətimizin keçmişini, tarixini, mədəniyyətini, onun mənbəyini bizim alimlərimiz, ziyalılarımız tədqiq etməsələr, sübut etməsələr bəs bunu kim edəcəkdir. Bax, bütün bu səbəbdən mən

Naxçıvan Muxtar Respublikasında Elmlər Akademiyasının bölməsinin yaradılması haqqında qərar qəbul etmişəm".

Daşlar dil aşıb danışır...

Alimlərin fikrincə, Naxçıvanda hər daşın, hər qayanın altında bir tarix yatır. Bu yaxınlarda bölgədə keçirilən mötəbər elmi toplantıda - beynəlxalq simpoziumda iştirak edən mütəxəssislərin yekun rəyləri də bundan ibarət olub ki, məmləkətimizin ayrılmaz bir parçası olan bu diyar bəşər sivilizasiyasının, mədəniyyətinin ən başlanğıc nöqtələrindən biri olub. Bu qədim və keşməkeşli tarixi sübut edən mənbələr, amillər çoxdur: ilk insanların yaşadığı mağaralar, qədim yaşayış yerləri, erkən şəhər mədəniyyəti, möhtəşəm qala divarları, qayaüstü rəsmlər, daş qoç heykəlləri, xatirə memarlığının ən mükəmməl nümunələri olan memarlıq inciləri...

Qazma, Əshabi-kəhf, Kilid mağaralarında daş dövrü mədə-

niyyətinin izləri aşkar olunub. Bu yerlərdə insanlar ibtidai icma dövründə yaşayıblar. Eramızdan əvvəl dördüncü minilliyin sonu və ikinci minilliyin əvvəllərində isə Naxçıvan ərazisində Oğlanqala, Qarabağlar, Çalxanqala, Govurqala kimi qala-şəhər məntəqələri fəaliyyət göstərib. Gəmiqaya rəsmləri kimi təsviri sənət abidələri, bədii tərtibatlı boyalı qablar, tunc məmulatları və sairə Naxçıvanın qədim tayfalarının həyat tərzini, dini-ideoloji və fəlsəfi-estetik dünyagörüşünü əks etdirir.

Sonrakı dövrlərdə də Naxçıvan Şərqlə Qərb arasında mühüm karvan yolları üzərində yerləşən iri ticarət mərkəzinə çevrilib. Bu amil heç də bölgəyə həmişə xeyir-bərəkət, bolluq gətirməyib. Bu səbəbdən də uzun illər boyu o, döyüş meydanlarına çevrilib. Hətta qədim romalılar, parfiyalılar, sasanilər də neçə əsrlərlə bu torpağa göz tikiblər.

IX-XI əsrlərdə Azərbaycan feodal dövlətlərinin tərkibinə daxil olan Naxçıvan təkə ayrılmaz parçası olduğu Azərbaycanın deyil, həm də Yaxın və Orta Şərqlin gözəl və əzəmətli şəhərlərindən birinə çevrilir. O, böyük ticarət və sənaye, mədəniyyət mərkəzlərindən biri kimi şöhrət qazanır. XII əsrdə isə Naxçıvan Azərbaycanın Atabəylər-Eldəgizlər dövlətinin paytaxtına çevrildikdən sonra onun qüdrəti daha da artır. Regionda çoxəsrlik dövlətçilik ənənələrinin təməli də məhz o dövrdə qoyulur. Xalqımızın ümümmilli lideri Heydər Əliyev tariximizin tədqiqi, öyrənilməsi

və təbliği sahəsində bu amillə bağlı qarşıda duran vəzifələri aydın və konkret şəkildə belə göstərib: "Bugünkü Azərbaycanın böyük bir hissəsi, həm Naxçıvan tərəfdə olan hissəsi, həm də Araz çayının o tərəfindəki hissəsi Azərbaycan dövləti, Atabəylər dövləti olubdur. Ona görə də biz buna tarixi qiymət verməliyik".

Orta əsr Naxçıvan memarlıq məktəbi və onun ilk əsəri

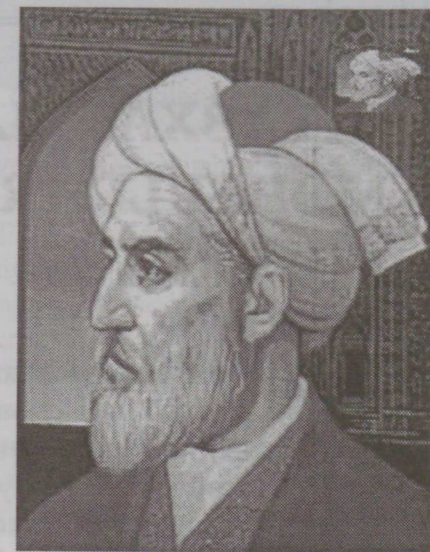
XII əsrdə Azərbaycan intibahı özünü iki zirvədə xüsusilə göstərə bilib: ədəbiyyat sahəsində və memarlıqda. Böyük rus şərqşünası Yevgeni Bertelsin belə bir fikri var: "Əgər dünyanın bütün dövrlərində yaşamış şairləri bir cərgəyə düzmək lazım gəlsə, mən birinci yeri tərəddüd etmədən Nizami Gəncəviyə verərdim". Sənətsünaslar isə belə deyirlər: Dahi Nizami poeziyada hansı zirvəni kəşf edə bilmədirsə, Naxçıvan memarlıq məktəbi öz sahəsində ən yüksək zirvəyə qalxmışdır. Naxçıvan memarlıq məktəbi öz dövrünün ən yüksək nailiyyəti olmaq etibarlı ilə Azərbaycan mədəniyyətinin qızıl fonduna daxil olub. O, türk, ərəb, səlcuq memarlıq xüsusiyyətlərinin əsas ştrixlərini özündə birləşdirərək heç bir mədəniyyəti təkrar etməyib.

Əcəmi Əbubəkr oğlu Naxçıvan memarlıq məktəbinin banisi və ən görkəmli nümayəndəsi olmaqla Qərb ölkələrində bu sənətin imzasız olduğu bir dövrdə Şərqlə aləmində bir sıra

şah əsərlərin müəllifi kimi tanınıb. Böyük rus alimi, akademik M.V.Alpatov onun yaradıcılığında söz açaraq deyib ki, "belə yüksək memarlıq forması duyğusuna, kompozisiyasının bu cür klassik bitkinliyinə və ifa mükəmməlliyinə bu dövrdə Orta Avropa memarlığında təsadüf olunmur".

Memar Əcəmi həm də öz zamanəsinin elmi biliklərinə yiyələnmiş, hərtərəfli inkişaf etmiş bir şəxsiyyət olub. Bu məktəb Şərqlə dünyasına Əmirəddin Məsud Naxçıvani, Əhməd ibn Əyyub əl-Hafiz Naxçıvani kimi dahi memarlar, sənətkarlar bəxş edib. Bu dövrdə həndəsə və riyaziyyat elmləri də yüksək dərəcədə inkişaf etdiyindən bu elmi bilik və vərdişlərin tətbiq olunduğu sahələrdən biri də memarlıq olub.

Memar Əcəminin yaradıcılığında formalaşan memarlıq tiplərindən ən bitkini qülləvari türbələr olub. Ayrı-ayrı nüfuzlu şəxslərin xatirəsinə ucaldılan bu monumental abidələr el arasında uzun illər "Günbəz" adı ilə də tanınıblar. Naxçıvan şəhərinin mərkəzində yerləşən və yerli camaat arasında "Atababa künbəzi" adı ilə tanınan Yusif Küseyr oğlu türbəsi 1162-ci ildə inşa olunub. O, ustad memarın bu günümüzdə gəlib catan ilk böyük əsəri olub. Sərdabə və yerüstü qülləvari hissədən ibarət olan bu abidənin kitabəsində də onun kimin şərəfinə və hansı tarixdə inşa olunduğu da əksini tapıb: "Bu türbə xacə, canlı rəis, dinin zəkası, islamın camalı, şeyxlər başçısı Yusif Kuseyir oğlundur". Digər ki-

tabədə isə onun "Bəna Əcəmi Əbubəkr oğlu Naxçıvaninin əməli" sözləri yazılıb.

Şeyxlər başçısının türbəsi ikiqatlı olub, səkkizbucaqlı formadadır. Sərdabə yer altına salındığından türbə ətrafdan birtəqatlı qüllə kimi görünür. Abidə ilk baxışdan tutumunun həndəsi təmizliyi, nisbətlərinin incəliyi və harmonik gözəlliyi ilə seçilir. Əsas tikinti və bəzək hörgüsü kimi bir materialdan - bişmiş kərpicdən ustalıqla elə istifadə olunub ki, o da abidənin həndəsi biçiminin bütövlüyünü gücləndirməklə bərabər ona vahid, qırmızımtıl kalorit verir. Kompozisiyanın sadə olmasına baxmayaraq, bu abidə özünün düzgün münasibliyi, ornament bəzəyinin zənginliyi ilə də seçilir.

● **Məmməd MƏMMƏDOV,**
MR Ali Məclisinin deputatı,
tarix elmləri namizədi, əməkdar
jurnalist

(davamı növbəti sayımda)

F. Kəçərli adına
Azərbaycan Dövlət Uşaq
KITABXANASI
INV. №